

PRAVNI ASPEKTI RADNIH ODNOSA U VEZI SA CIRKULARNOM EKONOMIJOM NA ZAPADNOM BALKANU / LEGAL ASPECTS OF LABOR RELATIONS IN CONNECTION WITH THE CIRCULAR ECONOMY IN THE WESTERN BALKANS

Doc. dr Nedeljko Krajišnik¹, Doc. dr Jelena Golijan²

¹Internacionalni univerzitet u Travniku, Pravni fakultet Travnik

²Fakultet za poslovne studije i pravo, Union - Nikola Tesla Univerzitet, Beograd, Srbija
e-mail: nedeljko.krajsnik@gmail.com, jelena.golijan@fpp.edu.rs

Pregledni članak

UDK / UDC 34:331:338.46

Sažetak

U ovom radu istražuju se pravni aspekti radnih odnosa u kontekstu cirkularne ekonomije, sa posebnim osvrtom na region Zapadnog Balkana. Cirkularna ekonomija, kao model održivog poslovanja koji se fokusira na smanjenje otpada i maksimizaciju upotrebe resursa, donosi značajne izazove i prilike za radne odnose. Analiziraju se kako postojeći zakonski okviri u regionu podržavaju ili otežavaju tranziciju ka cirkularnoj ekonomiji, uz isticanje ključnih elemenata kao što su radnička prava, zaštita zaposlenih i prilagodljivost radnih ugovora. Posebna pažnja posvećena je usklađivanju sa međunarodnim standardima i evropskim pravnim propisima. Cilj rada je da ukaže na pravne reforme potrebne za podsticanje održivih modela zapošljavanja i promoviše prakse koje doprinose socijalnoj inkluziji i ekonomskoj otpornosti u okviru cirkularne ekonomije. Kroz analizu primjera dobre prakse i komparativnih studija, rad naglašava ključne prepreke i prilike za stvaranje stabilnog i inkluzivnog tržišta rada koje odgovara na potrebe zelene tranzicije. U zaključku se predlažu strategije za prilagođavanje pravnih instrumenata kako bi se podržao dugoročni razvoj ovog pristupa.

Ključne riječi: Radni odnosi, radno zakonodavstvo, cirkularna ekonomija, reciklaža, nove tehnologije

JEL klasifikacija: K31

Abstract

This paper explores the legal aspects of labor relations in the context of the circular economy, with special reference to the Western Balkans region. The circular economy, as a sustainable business model that focuses on reducing waste and maximizing the use of resources, brings significant challenges and opportunities for labor relations. They analyze how the existing legal frameworks in the region support or hinder the transition to a circular economy, highlighting key elements such as labor rights, employee protection and adaptability of employment contracts. Special attention is paid to compliance with international standards and European legal regulations. The aim of the work is to indicate the legal reforms needed to encourage sustainable employment models and promote practices that contribute to social inclusion and economic resilience within the circular economy. Through the analysis of examples of good practice and comparative studies, the paper highlights the key obstacles and opportunities for creating a stable and inclusive labor market that responds to the needs of the green transition. The conclusion suggests strategies for adapting legal instruments to support the long-term development of this approach.

Keywords: Labor relations, labor legislation, circular economy, recycling, new technologies

JEL classification: K31

UVOD

Na planeti sa ograničenim resursima, modeli postojeće ekonomije ubrzanim tempom "jedu" te naše ograničene resurse i dovode do nestašice u svim segmentima privrede. Ova nestašica će vremenom prerasti, tačnije već prerasta u krizu, koja se prenosi iz oblasti u oblast postojećih modela ekonomije. Dakle, ovakav sistem globalne potražnje i potrošnje evidentno postaje neodrživ u uslovima postojećih prirodnih resursa. Mnoga istraživanja pokazuju da se količine rude, minerala i fosilnih goriva rapidno povećava u proteklom periodu, tako da je u toku dvadesetog vijeka povećan za 20 puta u odnosu na prethodni vijek, a u toku ovog vijeka projekcije pokazuju da će se samo do 2030. godine ova potrošnja povećati i do 50 puta.

Naravno, sve je ovo posljedica ubrzanog ekonomskog rasta, pa ukoliko ne razdvojimo globalni rast od brzine trošenja prirodnih resursa, nesporno je da ćemo vrlo brzo doći u situaciju da više nemamo prirodne resurse, a nezamislivo je kakvih bi posljedica to sve dovelo, kako na globalnom, tako i na mikro-planu svake pojedinačne ekonomije.

Dugo je trebalo da države, ali i kompanije, shvate ovaj trend i čemu on vodi, da bi počeli mijenjati svoj stav i način razmišljanja. Linearni princip trošenja resursa nezadrživo vodi u nestanak istih, pa se pristupilo pokušajima pronalaska alternativnih načina obezbjeđenja resursa.

Efikasan način obezbjeđenja dodatnih resursa, bez eksploatacije iz prirodne sredine vađenjem ruda i fosilnih goriva, jeste reciklaža otpada, ali i mjere za poboljšanje efikasnosti u proizvodnji, koji smanjuju potrebu za sirovinama, te smanjuju otpad kao nusproizvod.

U takvim uslovima, kada postaje nesporno da se moraju mijenjati i tehnologije rada, posebno velikih privrednih subjekata, koji najviše i troše resurse, te proizvodni procesi, to svakako ima značajan uticaj i na radne odnose, u smislu mijenjanja strukture radnih mjesta i potrebne radne snage.

Ove promjene zahtijevaju i promjenu legislative, propisa koji moraju omogućiti bezbolan prelaz sa jednog modela ekonomije (linearne ekonomije) na novi i prihvatljiviji model, a to je cirkularna ekonomija. Kada kažemo "bezbolan", mislimo na prelaz koji neće podrazumijevati drastične promene radnih odnosa i prava radnika, prvenstveno u smislu nastanka viška radne snage, odnosno radnika koji ostaju bez posla. Postoji više načina sprečavanja takvog scenarija, kao što je prekvalifikacija radnika, doškolovanje, usavršavanje na nove tehnologije i slično, ali sve ovo mora biti praćeno i odgovarajućom zakonskom rješenjima.

Postojeći zakonodavni okvir u zemljama Zapadnog Balkana daje osnove koji se mogu iskoristiti za ovu tranziciju, ali ni izbliza nisu dovoljne da se na osnovu istih u potpunosti pređe na zelenu ekonomiju, što bi bio konačan cilj. Nisu sve zemlje Zapadnog Balkana, kao uostalom ni sve zemlje Evropske Unije, na istom nivou razvoja, pa samim tim ni u istom nivou promjena u navedenom segmentu, ali ono što je svima zajedničko jeste nedvosmislen stav da su ove promjene neophodne, te da se iste moraju desiti u vrlo kratkom roku, obzirom da neke dugoročne prognoze oko opstanka sadašnjeg modela poslovanja (ali i načina života) nisu nimalo optimistične.

Dakle, sve ove neophodne promjene su nešto što ćemo analizirati u daljem tekstu ovog rada, što će, nadamo se, dati bar mali doprinos shvatanju neophodnosti promjena, prije svega u svijesti ljudi, a zatim i na onom konkretnom, zakonodavnom planu.

1. UVOD U CIRKULARNU EKONOMIJU I NJENE UTICAJE NA RADNE ODNOSI

1.1. DEFINICIJA CIRKULARNE EKONOMIJE I NJENA RAZLIKA U ODNOSU NA TRADICIONALNE MODELE POSLOVANJA

Cirkularna ekonomija je ekonomski model koji se temelji na principima smanjenja otpada, ponovne upotrebe, reciklaže i održivog korišćenja resursa. Za razliku od linearne ekonomije koja funkcioniše po principu "uzmi, napravi, odbaci", cirkularna ekonomija nastoji da produži životni ciklus proizvoda, materijala i resursa kroz njihove višestruke upotrebe i smanjenje otpada na minimum.

Cilj cirkularne ekonomije je da se:

1. Dizajnira otpad van sistema – već prilikom projektovanja proizvoda, planira se kako će se materijali moći ponovo upotrijebiti ili reciklirati.
2. Održavaju resursi u upotrebi što duže – kroz popravljanje, prenamjenu, ponovnu upotrebu i reciklažu proizvoda.
3. Obnavljaju prirodni sistemi smanjujući iscrpljivanje prirodnih resursa i štiteći ekosisteme.

Ovaj model doprinosi održivom razvoju, očuvanju prirodnih resursa, smanjenju zagađenja i stvaranju novih radnih mesta kroz inovacije i nove poslovne modele zasnovane na održivim praksama.⁸⁹

Istorijski posmatrano, cirkularna ekonomija je relativno nov koncept koji se razvijao kao odgovor na negativne posledice linearnog ekonomskog modela, koji iscrpljuje prirodne resurse i stvara velike količine otpada. Njeni korijeni se mogu pronaći u teorijama održivog razvoja, ekološke ekonomije i industrijske ekologije.

Temeljni principi cirkularne ekonomije se temelje na tzv. "Tri R" – "Reduce", "Reuse", "Recycle", ili prevedeno na naš jezik "Smanji", "Ponovo koristi", "Recikliraj".

U naravi, to podrazumijeva sledeće:

- Reduce – Smanjenje potrošnje resursa kroz promjenu ponašanja i unapređenje tehnologije;
- Reuse – Produženje životnog ciklusa proizvoda kroz popravke, obnavljanje i prenamjenu;
- Recycle – Recikliranje otpada kako bi se izvukli korisni materijali za dalju proizvodnju.

Osim ekološke održivosti, cirkularna ekonomija ima značajan uticaj na društvo, uključujući:

- Stvaranje zelenih radnih mjesta: Novi modeli poslovanja zahtijevaju radnu snagu u sektoru reciklaže, održavanja i regeneracije resursa;
- Promjenu potrošačkih navika: Edukacija i podsticanje potrošača na održive izbore.

U kontekstu pravnih odnosa, cirkularna ekonomija podrazumijeva usklađivanje pravnog okvira sa potrebama za održivim razvojem, kao što su pravne obaveze za reciklažu, odgovornost proizvođača za upravljanje otpadom, te podsticaji za zelena radna mjesta.⁹⁰ Na Zapadnom Balkanu, ovo često

⁸⁹ <https://cirkularnaekonomija.org/sta-je-cirkularna-ekonomija/koncept/> (pristupljeno: 26.11.2024)

⁹⁰ European commission, *New circular economy action plan (CEAP)*, 2020

uključuje prilagođavanje lokalnih propisa evropskom zakonodavstvu, posebno u okviru *EU Direktive o otpadu i Zelenog plana za Evropu*.

Linearna ekonomija je tradicionalni model privrede koji funkcioniše po principu "uzmi, iskoristi, odbaci". Ovaj model podrazumijeva eksploataciju prirodnih resursa, proizvodnju proizvoda koji se koriste tokom ograničenog vremenskog perioda, a zatim završavaju kao otpad. Linearni model se oslanja na stalnu potrošnju resursa i smatra se neodrživim zbog negativnog uticaja na životnu sredinu, uključujući iscrpljivanje resursa, generisanje otpada i povećanje emisije ugljen-dioksida.

Kada govorimo o razlikama između linearne i cirkularne ekonomije, tu prije svega posmatramo pristup resursima, prema kojima linearna ekonomija ima jednosmjerni tok resursa (ekstrakcija → proizvodnja → otpad), dok cirkularna ekonomija koristi zatvoreni tok resursa (ponovna upotreba, reciklaža i regeneracija).

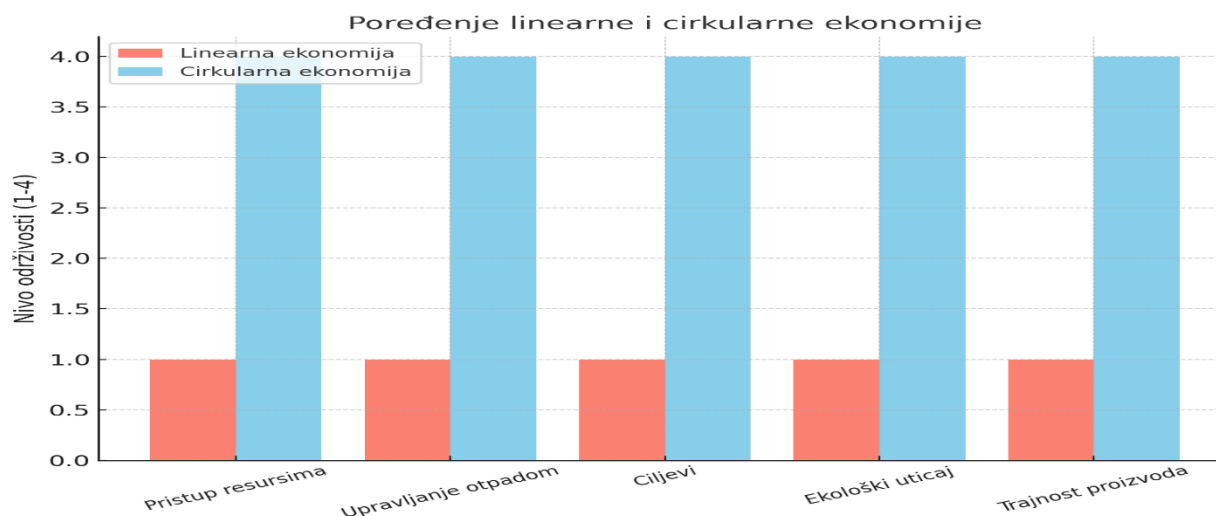
Pored toga, razlike su u upravljanju otpadom, gde se u sistemu linearne ekonomije fokus stavlja na odlaganju otpada (deponije, spaljivanje), a cirkularna ekonomija na prevenciju stvaranja otpada kroz redizajn proizvoda i reciklažu.

U smislu ciljeva linearna ekonomija ima maksimizacija kratkoročne proizvodnje i potrošnje, a cirkularna ekonomija održivo korišćenje resursa i očuvanje ekosistema.

Kod ekološkog uticaja linearna ekonomija dovodi do degradacije životne sredine i klimatskih promena, a cirkularna ekonomija teži smanjenju negativnog uticaja i očuvanju prirodnih resursa.

I na kraju, kada govorimo o trajnosti proizvoda, u linearnoj ekonomiji proizvodi često imaju planirani vijek trajanja (planirana zastarjelost), a u cirkularnoj ekonomiji dizajn proizvoda je usmjeren na dugotrajnost, lako održavanje i mogućnost reciklaže.

Grafički prikazano to izgleda ovako:

Slika 2. Grafički prikaz odnosa linearne i cirkularne ekonomije (<https://cep.org.rs/publikacije/sta-je-linearna-a-sta-cirkularna-ekonomija/>)

Grafički prikaz jasno pokazuje ključne kategorije, pri čemu linearna ekonomija (crveno) ima drastično niže ocjene održivosti u poređenju sa cirkularnom ekonomijom (plavo), koja se ističe kao održiviji model u svim kategorijama.

1.2. KAKO PRELAZAK NA CIRKULARNU EKONOMIJU UTIČE NA ZAPOSŁJAVANJE I PRAVA RADNIKA

Prelazak sa linearnog na cirkularni ekonomski model donosi brojne promjene koje direktno utiču na tržište rada i prava radnika. Promjene u proizvodnim procesima, uslugama i modelima poslovanja postavljaju nove zahtjeve, ali i otvaraju prilike za unapređenje zapošljavanja i radnih odnosa.

Otvaranje novih radnih mjesta: Cirkularna ekonomija stvara prilike za razvoj tzv. "zelenih radnih mjesta". Ova radna mjesta se najčešće nalaze u sektorima poput reciklaže, popravke, ponovne upotrebe proizvoda, proizvodnje obnovljive energije i inovativnih tehnologija. Prema procjenama Evropske komisije, prelazak na cirkularnu ekonomiju može generisati milione radnih mjesta širom svijeta, posebno u sektorima sa niskim emisijama ugljen-dioksida.

Potreba za novim vještinama: Radnici u tradicionalnim industrijama mogu se suočiti s izazovima usljed promjena u strukturi tržišta. Ovo zahtijeva dodatne edukacije i prekvalifikacije kako bi se prilagodili novim modelima rada, poput održavanja proizvoda, upravljanja otpadom i razvoja održivih tehnologija. Programi obuke za ove vještine postaju ključni za uspješan prelazak na cirkularni model.

Unapređenje radnih uslova: Cirkularna ekonomija podstiče etički pristup radu, što uključuje veću odgovornost kompanija za uslove rada i prava radnika. Naglasak je na kreiranju održivih lanaca vrijednosti koji promovišu pošteno zapošljavanje, zdravstvenu sigurnost na radu i ravnopravnost u platama. Ovo je posebno važno u sektorima gdje dominira manuelni rad, poput reciklaže.

Socijalna inkluzija i lokalna ekonomija: Cirkularni modeli često osnažuju lokalne zajednice kroz podršku malim i srednjim preduzećima i povećanje broja poslova na lokalnom nivou. Kroz angažovanje u poslovima popravke, prenamjene i reciklaže, podstiče se socijalna inkluzija, uključujući zapošljavanje marginalizovanih grupa.

Izazovi za prava radnika: Iako prelazak na cirkularnu ekonomiju donosi brojne prednosti, postoji i rizik od narušavanja prava radnika u neformalnim sektorima, poput reciklaže otpada, gde radnici često rade u teškim uslovima bez adekvatne zaštite. Ovo ukazuje na potrebu za jakim pravnim okvirima i politikama koje će osigurati da tranzicija bude pravedna i inkluzivna.

Dakle, prelazak na cirkularnu ekonomiju predstavlja izazov, ali i priliku za unapređenje zapošljavanja i radnih prava. Uspjeh ove tranzicije zavisi od integracije održivih praksi u poslovne modele i adekvatne zaštite radnika kroz zakonske i institucionalne mehanizme. Takođe, podrška obrazovanju i prekvalifikaciji radnika je ključna za osiguranje da prelazak na cirkularnu ekonomiju doprinese društveno-ekonomskoj pravdi.

2. PRAVNI OKVIR RADNIH ODNOSA U REGIONU

2.1. PREGLED POSTOJEĆE REGULATIVE O RADU U KONTEKSTU ODRŽIVIH POSLOVNIH MODELA

U ovom dijelu se nećemo baviti konkretnim zakonodavnim rješenjima, odnosno tumačenjem odredbi zakona o radu u zemljama regiona, nego ćemo naglasak staviti na postojeće pozitivno-pravne institute u odnosu na zemlje zapadne Evrope (ili EU).

Iako zemlje poput Srbije i Hrvatske imaju solidno razvijene zakone o radu, mnogi od njih tek treba da se usklade s evropskim standardima u smislu zaštite prava radnika tokom zelene tranzicije. Na primer, zakonodavstvo o radu u Srbiji definiše uslove zasnivanja i raskida radnog odnosa, ali je potrebno dodatno obratiti pažnju na nove zahtjeve povezane s cirkularnom ekonomijom, kao što su rad u sektorima reciklaže i obnovljivih izvora energije.⁹¹

Evropska unija promovise zelenu i digitalnu tranziciju na ovim prostorima kroz strategije poput Zelene agende za Zapadni Balkan⁹², koje uključuju reforme tržišta rada i podršku održivom zapošljavanju. Fokus je na prilagođavanju radnih odnosa novim industrijskim modelima koji minimiziraju uticaj na životnu sredinu, uz osiguranje socijalne pravde i inkluzivnog razvoja. Cilj je jačanje prava radnika u kontekstu novih tehnologija i održivih praksi

U tom smislu, akcenat se stavlja na dekarbonizacija i zapošljavanje, gdje je potrebno posebno unapređenje regulativa za rad u sektorima sa smanjenim ugljeničnim otiskom. Kada govorimo o Bosni i Hercegovini, kao zemlji koja veoma zavisi od uglja, prelazak ka čistim i obnovljivim izvorima energije je obavezan ali i veoma zahtjevan i dugotrajan proces.⁹³

Pored toga, potrebna je veća podrška socijalnim partnerima u smislu promovisanja tripartitnih sporazuma između vlada, poslodavaca i sindikata kako bi se osigurali uslovi rada u skladu s cirkularnim principima.

I na kraju, potrebno je jačanje sigurnosne mreže za radnike koja podrazumijeva uključivanje posebnih odredbi za radnike čije se pozicije mogu promijeniti ili ukinuti zbog prelaska na održive prakse.

2.2. ULOGA SINDIKATA I RADNIČKIH PRAVA U EKONOMSKOJ TRANZICIJI KA ODRŽIVIM PRAKSAMA

Prelazak na održive ekonomske modele, poput cirkularne ekonomije, nije samo tehnološko i ekonomsko pitanje već i socijalno i radno pitanje. Sindikati i zaštita radničkih prava imaju ključnu ulogu u osiguravanju da ekonomska tranzicija bude pravedna i inkluzivna.

U tom smislu, sindikati, kao predstavnici radnika, igraju ključnu ulogu u oblikovanju politika koje omogućavaju pravednu tranziciju uzimajući u obzir interese radnika.

Prvi cilj je zagovaranje pravedne tranzicije, gdje sindikati osiguravaju da prelazak na održive prakse ne naruši prava radnika, već ih unaprijedi. Ovo uključuje zaštitu plata, osiguranje radnih mjesta i podršku prekvalifikacijama.

Sindikati moraju da koriste pregovaračku moć, jer kroz tripartitni sistem pregovora imaju pravo i obavezu da zastupaju prava radnika i da na taj način izvuku najbolje za radnike. Kroz kolektivne ugovore, sindikati mogu obezbijediti dodatke za radnike pogođene ekološkim tranzicijama, poput otpremnina ili subvencija za obuke. Mada bi to trebala biti poslednja mjera za koju će se sindikati boriti. Prije ove mjere, potrebno je akcenat staviti na prekvalifikaciju i prilagođavanje postojećih radnih snaga na nove tehnologije.

⁹¹ Zakon o radu "Sl. glasnik RS", br. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 113/17 i 95/18 - autentično tumačenje

⁹² European commission, *Green Agenda for the Western Balkans*, Bruxelles, 2020

⁹³ Radna grupa pravnog instituta u BiH, *Zelena agenda za Zapadni Balkan-Implementacija u praksi*, Pravni institut u BiH, str. 5, Sarajevo, 2021

2.2.1. Prava radnika u održivim sektorima

Ekspanzija održivih sektora, poput reciklaže, energetske efikasnosti i obnovljivih izvora energije, otvara nova radna mjesta, ali i postavlja izazove za prava radnika, za čije poštivanje sindikati imaju obavezu da se bore.

Ovi izazovi se odražavaju u pogledu novih oblika zapošljavanja, u kojima npr. radnici u reciklaži ili proizvodnji zelene energije često rade u nesigurnim uslovima. Sindikati treba da se zalažu za formalizaciju tih poslova i pristup osnovnim pravima, poput zdravstvene zaštite i osiguranja.

Drugi izazov jeste unapređenje standarda rada. Kroz uključivanje održivih praksi u kolektivne ugovore, sindikati mogu osigurati bolje uslove rada u sektorima koji su često marginalizovani.

Pored iznesenog, sindikati imaju značajnu ulogu u procesima obrazovanja i prekvalifikacija radnika. Tranzicija ka održivim praksama donosi promjene u potrebnim vještinama radne snage. Sindikati su ključni u inicijativama za obuku i prekvalifikaciju, gdje kroz partnerstva sa obrazovnim institucijama i vladama, sindikati mogu olakšati radnicima sticanje novih vještina.

Možda najvidljiviji doprinos u rješavanju izazova zbog prelaska na održive modele poslovanja jeste podršku za tranziciju, jer sindikati treba da iniciraju programe koji omogućavaju radnicima prelazak iz tradicionalnih industrija u održive sektore, uz zadržavanje adekvatnih prihoda, što je radnicima svakako najbitnije.

Pravedna tranzicija zahtijeva saradnju između vlada, poslodavaca i sindikata, dakle klasični tripartitni socijalni dijalog, u kojem sindikati mogu doprinijeti kreiranju politika koje osiguravaju da radnici budu dio rešenja u borbi za održivost, a ne žrtve promjene. To obuhvata i zakonodavne inicijative kojima sindikati moraju da iniciraju usvajanje zakona koji regulišu radne uslove u novim industrijama, smanjuju eksploataciju i unapređuju standarde rada.

Dakle, uloga sindikata u ekonomskoj tranziciji ka održivim praksama je neophodna kako bi se osiguralo da promjene budu socijalno pravedne. Zaštita prava radnika, podrška prekvalifikacijama i promocija socijalnog dijaloga ključni su alati za ostvarivanje ciljeva održivog razvoja. Time se ne samo podržava održivost, već se i gradi društvena kohezija potrebna za uspješan prelazak na novu ekonomiju.

3. IZAZOVI U RADNIM ODNOSIMA U CIRKULARNIM MODELIMA POSLOVANJA

3.1. PRELAZAK NA CIRKULARNU EKONOMIJU: PRIMJERI I KONTEKST ZAPADNOG BALKANA

Prelazak na cirkularnu ekonomiju na Zapadnom Balkanu je važan dio usklađivanja sa zakonodavstvom i praksama Evropske unije, posebno kroz primjenu *EU direktiva o otpadu* i ciljeve definisane u *Zelenom planu za Evropu*.

Pošto već drugi put spominjemo ove dokumente, pojasnićemo o čemu se radi.

EU Direktive o otpadu i Zeleni plan za Evropu⁹⁴ su ključni instrumenti Evropske unije za postizanje ciljeva održivog razvoja i prelaska na cirkularnu ekonomiju.

Naime, EU Direktive o otpadu predstavljaju pravni okvir EU za upravljanje otpadom i promovisanje održivog korišćenja resursa. Ključne direktive uključuju:

- Okvirna direktiva o otpadu (Directive 2008/98/EC)⁹⁵, koja postavlja hijerarhiju upravljanja otpadom: prevencija, ponovna upotreba, reciklaža, energijska obrada, odlaganje;
- Direktiva o deponijama (Directive 1999/31/EC)⁹⁶, koja ima cilj smanjenje otpada koji završava na deponijama;
- Direktive o specifičnim tokovima otpada - elektronskog otpada, baterija, ambalaže i vozila.

Ove direktive su osmišljene kako bi osigurale bolje upravljanje otpadom, povećale stope reciklaže i smanjile negativne uticaje na životnu sredinu.

Zeleni plan za Evropu ili Evropski zeleni plan (European Green Deal) je strateški dokument Evropske unije predstavljen 2019. godine, sa ciljem da Evropa postane prvi klimatski neutralan kontinent do 2050. godine.

Cirkularna ekonomija predstavlja jedan od stubova ovog plana, sa strategijama poput Akcionog plana za cirkularnu ekonomiju koji teži smanjenju otpada i povećanju efikasnosti resursa.

Plan promoviše prelazak na održive modele proizvodnje i potrošnje, uvođenje obnovljivih izvora energije i zaštitu biodiverziteta.

Ovi instrumenti zajedno pružaju okvir i ciljeve za zemlje članice EU, ali takođe postavljaju standarde za zemlje Zapadnog Balkana koje teže članstvu u EU. One moraju uskladiti svoje zakonodavstvo s ovim direktivama kroz proces pristupanja.

U tom smislu, u cilju donošenja strategije upravljanja otpadom zemlje Zapadnog Balkana su preduzele korake u usklađivanju s EU Okvirnom direktivom o otpadu, pa je tako Srbija usvojila Strategiju upravljanja otpadom za period 2020–2030, koja uključuje ciljeve povećanja stope reciklaže i smanjenja otpada na deponijama, a Sjeverna Makedonija i Crna Gora sprovode projekte uvođenja sistema razdvajanja otpada i reciklaže, često uz podršku EU fondova.

Međutim, izazovi uključuju nedovoljnu infrastrukturu za reciklažu i nisku svijest građana o upravljanju otpadom, što je najveći problem realizacije pomenutih ciljeva.

3.2. RADNIČKIH PRAVA U ODRŽIVOM POSLOVANJU U BIH I ZEMLJAMA ZAPADNOG BALKANA

Zakonodavni okvir za radnička prava u BiH obuhvata više zakona o radu: na nivou države, na nivou entiteta, te kantonalni zakoni, koji regulišu specifičnosti tržišta rada u različitim entitetima. Svi navedeni zakoni pružaju osnovnu zaštitu radnicima, ali implementacija i nadzor često variraju, taklo da sve ono što je napisano, ne provodi se u praksi, odnosno izostaje inspeksijska kontrola primjene propisanog.

Kada govorimo o ostalim zemljama Zapadnog Balkana, spomenućemo Srbiju, Crnu Goru, ali i Hrvatsku, koja, iako članica EU, još nije u potpunosti implemetirala evropsko zakonodavstvo,

⁹⁴ <https://www.consilium.europa.eu/hr/policies/green-deal/> (pristupljeno: 26.11.2024.)

⁹⁵ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32008L0098> (pristupljeno 27.11.2024.)

⁹⁶ Ibidem

tačnije još je u postupku primjene evropskih standarda.⁹⁷ Sve ove države imaju slične zakonske okvire koji definišu radnička prava, pa tako Hrvatska svoj Zakon o radu još usklađuje sa evropskim standardima, dok Crna Gora ima Zakon o radu koji reguliše prava radnika u skladu sa međunarodnim konvencijama.

Iako u BiH postoje inicijative za promociju održivog razvoja, zakonodavni okvir koji direktno integriše principe održivog poslovanja u radna prava još nije u potpunosti razvijen. Postoji potreba za jačim zakonodavstvom koje bi podstaklo zelenu tranziciju i zaštitu radnika u novim industrijama. S druge strane, neke zemlje, poput Crne Gore, razvijaju strategije za održivi razvoj koje uključuju aspekte zelene ekonomije i prava radnika, pa je tako usvojila Strategiju za 2021–2026. godinu koja se fokusira na održivi ekonomski rast i zaštitu životne sredine.

Kada govorimo o sindikatima, oni u BiH igraju aktivnu ulogu u zaštiti radnih prava, ali često se suočavaju sa izazovima u implementaciji održivih poslovnih praksi. Socijalni dijalog je prisutan, ali postoji prostor za jaču saradnju između sindikata, poslodavaca i vlade u promovisanju održivog razvoja. U nekim drugim zemljama, recimo Srbiji i Hrvatskoj, sindikati aktivno učestvuju u diskusijama o održivom poslovanju i često sarađuju sa vladama i međunarodnim organizacijama na implementaciji održivih praksi i to je prostor u kojem BiH mora tražiti napredak. Dakle, potrebno je razviti jači zakonodavni okvir, posebno u BiH, koji bi podstakao zelenu tranziciju i zaštitu radnika u novim industrijama, uz aktivniju ulogu sindikata i socijalnog dijaloga.

Na kraju ćemo navesti jedan pozitivan primjer u privrednoj tranziciji, a svakako bi ih trebalo biti mnogo više da bi se ova tranzicija pokrenula i na ovim prostorima. Naime, radi se o formalizaciji radnika u reciklažnoj industriji u Srbiji, odnosno uvođenju radnika u zakonodavni okvir.

Industrija reciklaže u Srbiji dugo je zavisila od neformalnog rada, gdje su radnici, često iz ranjivih grupa, radili bez ugovora, sigurnosti ili adekvatne naknade. Takvi poslovi su karakterisali nesigurne uslove rada i odsustvo prava na socijalno i zdravstveno osiguranje. Zajedničkim naporima sindikata, nevladinih organizacija (poput "Centra za istraživanje javnih politika") i lokalnih vlasti pokrenuti su projekti za formalizaciju radnika u sektoru reciklaže, pa su se tako sindikati zalagali za prava neformalnih sakupljača otpada kroz uključivanje u socijalni dijalog i pregovore sa lokalnim vlastima. Morali su biti doneseni i zakonodavni pomaci, pa su donesene odluke koje omogućavaju registraciju i uključivanje neformalnih radnika u sistem organizovanog prikupljanja i reciklaže otpada. Sve ovo je imalo značajnu podršku međunarodnih partnera, i to UNDP i Evropske unije, koji su obezbijedili finansiranje ovog projekta. Rezultati ovih akcija su bili odlični, jer su poboljšani radni uslovi i radnici su dobili pristup ugovorima, minimalnim zaradama i zdravstvenom osiguranju, poboljšana je ekonomska održivost, jer je formalizacija radnika omogućila bolju organizaciju sektora reciklaže, povećanje stope reciklaže i smanjenje nelegalnih deponija i na kraju je postignut cilj da se prekvalifikacijom radnika u oblasti sortiranja otpada i upravljanja reciklažnim centrima, doprinosi njihovoj dugoročnoj zaposlenosti.⁹⁸

Iako je ovo tek početak, navedeni primjer Srbije pokazuje kako inkluzivni dijalog između sindikata, lokalnih vlasti i međunarodnih partnera može poboljšati uslove rada i olakšati prelazak na održivije modele poslovanja.

ZAKLJUČAK

⁹⁷ Zakon o radu Hrvatske ("Narodne novine", br. 93/14, 127/14, 98/19, 151/22, 46/23 i 64/23)

⁹⁸ Nove zelene inicijative, *Održivi modeli socijalnog preduzetništva u oblasti upravljanja otpadom*, 2020

Cilj ovog rada je da ukaže neophodnost prelaska na održive modele poslovanja, ali uz zadržavanje stečenih i eventualno povećanje prava radnika u toj tranziciji. Jer, tranzicija sama za sebe ne može biti održiv, niti bi se taj model mogao nazvati održivi model poslovanja, ukoliko u tom procesu masovno ugrozimo prava radnika. Koliko god tehnika napredovala, radnici ostaju osnovna pokretačka snaga svake privrede, zbog čega je neophodno zaštititi tu kategoriju. Prelazak na održive poslovne modele, poput cirkularne ekonomije, predstavlja ključnu transformaciju koja ima dalekosežne ekonomske, ekološke i socijalne implikacije. Analiza zakonodavnih okvira i prakse na Zapadnom Balkanu pokazuje da je ovaj proces još uvijek u početnoj fazi, ali pruža značajne prilike za unapređenje radnih prava i jačanje socijalne pravde.

Sindikati i socijalni dijalog igraju nezamjenljivu ulogu u osiguravanju da tranzicija bude pravedna, omogućavajući radnicima pristup obrazovanju i prekvalifikaciji, kao i pravima koja odražavaju nove realnosti održivog poslovanja. Primjeri iz regiona, poput formalizacije radnika u sektoru reciklaže u Srbiji, dokazuju da zajednički naponi sindikata, vlasti i međunarodnih partnera mogu donijeti konkretne rezultate. Uporedna analiza zakonodavstva u BiH i zemljama regiona naglašava potrebu za dubljom harmonizacijom zakonskih normi s evropskim standardima, ali i za razvojem posebnih strategija koje uzimaju u obzir specifične izazove tržišta rada na Balkanu.

Zaključno, prelazak na održivo poslovanje ne smije ugroziti radnička prava već ih unaprijediti, pružajući sigurnost radnicima i doprinoseći inkluzivnijem društvu. Ključ uspjeha leži u koordinisanom pristupu, gdje će zakonodavstvo, sindikati, poslodavci i zajednice raditi zajedno na ostvarivanju ciljeva održivog razvoja, osiguravajući da zelena tranzicija ujedno bude i pravedna tranzicija. Svaki drugi rezultat bi bio poražavajući i u tom slučaju morali bi reći da tranzicija nije ni bila tranzicija, nego korak unazad.

LITERATURA

- [1] European commission, New circular economy action plan (CEAP), 2020
- [2] European commission, *Green Agenda for the Western Balkans*, Bruxelles, 2020
- [3] Radna grupa pravnog instituta u BiH, *Zelena agenda za Zapadni Balkan-Implementacija u praksi*, Pravni institut u BiH, str. 5, Sarajevo, 2021
- [4] Zakon o radu Srbije ("Sl. glasnik RS", br. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 113/17 i 95/18 - autentično tumačenje)
- [5] Zakon o radu Hrvatske ("Narodne novine", br. 93/14, 127/14, 98/19, 151/22, 46/23 i 64/23)
- [6] Nove zelene inicijative, *Održivi modeli socijalnog preduzetništva u oblasti upravljanja otpadom*, 2020
- [7] Internet izvori:
 - <https://cirkularnaekonomija.org/sta-je-cirkularna-ekonomija/koncept/>
 - <https://www.consilium.europa.eu/hr/policies/green-deal/>
 - <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32008L0098>
 - <https://idcserbia.org/wp-content/uploads/2021/03/STUDIJA-FINAL.pdf>